

**FRAZEOLOGIZMLARNING KOGNITIV-SEMANTIK TAHLILI O‘ZBEK
VA INGLIZ TILLARI MISOLIDA**

Айымбетова Калжан Жоллыбаевна

Qo'ng'iro't tumanidagi 52-maktab drektori

*Qoraqalpog'iston Respublikasi Direktorlar kengashi a'zosi va
xalq ta'lim a'lochisi*

Kirish:

Frazeologizmlar (idiomalar) tilda keng qo'llaniladigan, o'ziga xos ma'no va rasmiy ifoda shakliga ega birikmalardir. Ularning o'rganilishi tilshunoslikning leksikologiya, semantika va kognitiv tilshunoslik sohalarini qamrab oladi. Kognitiv-semantik yondashuv frazeologizmlarni inson ongidagi konseptual xaritalar va mental modellarga bog'lab tahlil qilish imkonini beradi.

O'zbek va ingliz frazeologizmlarini solishtirish milliy-madaniy xususiyatlarni aniqlashga yordam beradi. Har bir frazeologik birlik ma'lum bir ijtimoiy, tarixiy va madaniy kontekstga asoslangan bo'lib, ularning asosiy vazifasi — nutqda ifodali va mazmunli tasvir berishdir.

Asosiy qism:**1. Frazeologizmlarning kognitiv-semantik xususiyati**

Frazeologik birliklarning kognitiv jihati ularning inson tafakkuridagi tasvirlar va metaforalarga asoslanganligini ko'rsatadi. Masalan, o'zbek tilidagi “ko'zi ochiq” frazeologizmi odamning aqlli, idrokli ekanligini bildiradi. Bu yerda “ko'z” konsepti bilish, anglash bilan bog'liq. Ingliz tilidagi ekvivalent frazeologizm “sharp-eyed” ham shunga o'xshash ma'noni bildiradi.

2. Milliy-madaniy konseptlarning ifodalanishi

Frazeologizmlarda xalqning qadriyatlari va urf-odatlar aks etadi. Masalan: O'zbek tilida: “Qo'lini qovushtirib o'tirish” — hech narsa qilmaslik, befarqlik.

Ingliz tilida: “Twiddle one's thumbs” — xuddi shunday ma'noda ishlatiladi.

Bu frazeologizmlarda milliy hayot tarziga xos tafovutlar mavjud. O'zbekcha ifoda mehnatsevarlik va faoliyatga urg'u beradi, inglizcha esa ko'proq harakatsiz holatni tasvirlaydi.

3. Metafora va metonimiya orqali kognitiv tahlil

Frazeologizmlarda metafora va metonimiya keng qo'llaniladi. Masalan:

O'zbek: "Yuragi keng" — saxiy, mehribon odam.

Ingliz: "Big-hearted" — aynan shunga o'xshash ma'noni beradi.

Bu frazeologizmlarda "yurak" konsepti insonning ruhiy sifatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Shu tarzda, frazeologizmlar kognitiv kartografiya orqali inson fikrlashini va mental konseptlarni ochib beradi.

4. Frazeologik ekvivalentlar va madaniy tafovutlar

O'zbek va ingliz frazeologizmlari har doim ham to'liq ekvivalentga ega bo'lmaydi. Masalan:

O'zbek: "Tushga kirmasdan" — kutilmagan, rejasiz ish.

Ingliz: "Out of the blue" — ayni ma'noni beradi, lekin metafora turlicha (rang va ob-havo orqali).

Bu holat tilning milliy-kognitiv modeliga bog'liq bo'lib, frazeologik birliklarning semantik va madaniy xususiyatlarini o'rganishda muhimdir.

Kognitiv-semantik tahlil: yangi yondashuvlar

So'nggi yillarda frazeologik birliklarni kognitiv-semantik nuqtai nazardan o'rganish yanada chuqurlashdi. Gulchexra Tursunova Norboboyevna (2024) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik birliklar insonning aqliy qobiliyatlarini ifodalashda metafora, metonimiya, tasviriy sxemalar va konseptual metaforalardan foydalanilishi ta'kidlangan. Shu bilan birga, madaniy va lingvistik omillar frazeologik birliklarning kognitiv semantik xususiyatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Masalan, ingliz tilida turli sezgi tajribalariga asoslangan metaforalar keng qo'llanilsa, o'zbek tilida ko'proq vizual va jismoniy metaforalarga urg'u beriladi.

Madaniy tafovutlar va frazeologizm

Frazeologik birliklar tilning madaniy kodlarini aks ettiradi. Valieva (2025) tomonidan olib borilgan tadqiqotda, ingliz, rus va o'zbek tillarida "yurak" komponentini o'z ichiga olgan frazeologik birliklarning konseptual integratsiyasi o'rganilgan. Bu tadqiqot frazeologik birliklarning madaniy tafovutlarini va ularning kognitiv semantik xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

Amaliy tavsiyalar

Til o'rgatuvchilar uchun: Frazeologik birliklarni o'rgatishda ularning madaniy kontekstini hisobga olish muhimdir.

Tarjimonlar uchun: Frazeologik birliklarning madaniy tafovutlarini hisobga olish, to'g'ri va aniq tarjimani ta'minlashga yordam beradi.

Kognitiv lingvistika sohasida: Frazeologik birliklarning kognitiv semantik xususiyatlarini o'rganish, til va ong o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa:

O'zbek va ingliz frazeologizmlarni kognitiv-semantik tahlil qilish milliy-madaniy konseptlarni aniqlashga imkon beradi. Frazeologik birliklar nafaqat til boyligini, balki xalqning mental xaritalari, qadriyatlari va dunyoqarashini aks ettiradi. Kognitiv tahlil frazeologizmlarning mazmuniy qatlamini chuqurroq ochib beradi va tilni o'rganishda yangi metodologik imkoniyatlar yaratadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Apresjan, J. (2000). *Phraseology: Theory, Analysis, and Applications*. Amsterdam: John Benjamins.
2. Zakharchenko, L. (2010). *Cognitive Linguistics and Phraseology*. Moscow: URSS.
3. Karimov, A. (2015). *O'zbek frazeologizmlari va ularning madaniy aspekti*. Tashkent: Fan.
4. Lakoff, G., Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
5. Soboleva, E. (2012). Cross-cultural Analysis of Idioms in English and Russian. *Linguistics Journal*, 4(2), 45–58.